

*Анжеліка Петренко (Кириченко),
головний бібліотекар
Наукової бібліотеки імені М. Максимовича
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Довідково-інформаційний ресурс Відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки імені М. Максимовича: від картотеки до оцифрування

У статті висвітлено аспекти історії заснування Відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Досліджено етапи формування фондів відділу як складової частини загальнобібліотечного зібрання. На прикладі окремих видань та колекцій розглянуто їхнє подальше функціонування як довідково-інформаційного ресурсу сьогодення.

Ключові слова: стародруки, колекція, фонд, наукова бібліотека, база даних, книжкові зібрання.

Відділ рідкісних книг та рукописів є структурним підрозділом Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі — ВРКР НБ КНУ). Сьогодні в ньому зберігаються найцінніші видання та найкращі зразки палеографічного мистецтва, які, безумовно, посідають важливе місце в культурному та інтелектуальному просторі людини. *Актуальність* пропонованої статті обумовлена не лише вагомістю ін-

формаційного поля складової частини фондів бібліотеки, що зберігається у ВРКР, а й використанням, дослідженням та популяризацією їх як довідково-інформаційного ресурсу в сучасному світі. *Об'єктом* публікації є фонди рідкісних та цінних видань університетської бібліотеки, *предметом* — історичні аспекти заснування та використання бази даних фондів рідкісних та цінних видань не тільки у рамках створених каталогів та картотек, а й їхнього подальшого

функціонування як електронного ресурсу в мережі Інтернет. Метою дослідження є аналітичний огляд фондів ВРКР як складової частини сучасного довідково-інформаційного ресурсу, визначення, на прикладі окремих видань і колекцій, особливостей роботи з ними в НБ КНУ.

Питання загального вивчення книжкових зібрань, їхнього використання в каталогізації та систематизації, а також представлення ресурсу в мережі Інтернет, розглянуто в роботах О. Сербіна [6; 7; 8; 9; 10], О. Кириленка [2; 3], Д. Лукіна [5], Е. Кучмай [4], В. Нестеренко [2] та ін. У дослідженні, здійсненому у формі короткого історичного нарису післявоєнного періоду, йдеться винятково про роботу з фондами ВРКР НБ КНУ як довідково-інформаційного ресурсу суспільства.

Складовою частиною ВРКР є найцінніші видання (інкунабула, 1497 р.) та окремі колекції: палеотипів (1515—1550 рр.), стародруків (1551—1830 рр.), рідкісних і цінних книг (XIX—XXI ст.), періодичних видань (XIX—XX ст.). Формування фонду рідкісних книг в університетській бібліотеці відбувалося поетапно. Відступаючи з Києва, гітлерівці у п'яти місцях підірвали та повністю спалили головний навчальний корпус університету, в якому до війни було розміщено бібліотеку з фондом 1 млн 300 тис. томів. Втрачено університетський архів, архів стародавніх історичних актів, видавництво з друкарнею тощо [1, с. 372]. Після звільнення Києва від німецько-фашистських загарбників розпочалася підготовча робота із відновлення занять в університеті. Полягала вона передусім у проведенні реєстрації викладачів і студентів, які поверталися до Києва. Водночас відновилася робота і наукової бібліотеки. Її книжковий фонд представлено в інвентарних книгах, як свідчить перший запис, зроблений 3 грудня 1943 р. в інвентарній книзі № 1.

У бібліотеці як багатоступеневій структурі опрацювання, зберігання та представлення інформації, зміст фондів розкривають за допомогою системи каталогів [7, с. 3]. Відповідно, що водночас відновлювалася й робота з їхнього формування (табл. 1).

Таблиця 1

Рік	Назва
1943	— генеральний алфавітний каталог; — генеральний каталог латинським шрифтом; — каталог іноземних періодичних видань; — каталог періодичних видань України та країн ближнього зарубіжжя
1944	— систематичний каталог
1956	— читацький алфавітний каталог; — читацький каталог латинським шрифтом; — алфавітний каталог іноземних документів кириличним шрифтом

Дані таблиці свідчать, що зміст фонду рідкісних книг створювався у три етапи: 1943, 1944, 1956 рр. Перша книга, занесена до каталогу, ще й сьогодні зберігається у ВРКР як пам'ятка про оновлення університетських бібліотечних зібрань післявоєнного періоду в Україні:

8ут
Скля
Скляренко, Семен Дмитрович.
Україна кличе / С. Д. Скляренко. — СРПУ. — Уфа, 1943. — 138 с.
ББК Ш6(4Укр)7-4

До відновлення роботи університету в Києві його НБ вже налічувала 200 тис. книжкових одиниць. Було обладнано наукову читальню на 80 місць і читальню для студентів на

115 місць [1, с. 374]. На межі 1944—1945 рр. значно зросла кількість навчальної літератури, підручників. У серпні 1944 р. бібліотеці повернули статус наукової [2, с. 237]. Швидке відродження установи розпочалося від 1945 р., коли на комплектування її фондів керівництво університету виділило значні кошти. На початку 1946 р. фонд бібліотеки налічував 207 422 примірники [2, с. 237]. Зазначимо, що Київському університету було передано друкарню Чернівецького університету, що уможливило створення вишівського видавництва, в якому виходили найцінніші праці викладачів [1, с. 379]. У післявоєнні роки книгозбірню очолювали В. Магеровський, О. Качанов, У. Кузьменко, Ю. Петренко, Н. Недоступ. На той час працювали чотири відділи: наукове книгосховище, студентський відділ, відділ комплектування та обробки літератури і відділ бібліографії. Заклад обслуговував 12 600 читачів [2, с. 237]. НБ вела обмін академічними виданнями університету з багатьма навчальними і науковими установами країн світу. Лише впродовж 1958—1959 рр. було одержано понад 7 тис. книжкових одиниць з 250 наукових установ 40 країн світу. За той період з університетської книгозбірні до різноманітних установ надійшло значно більше книг, ніж одержано [1, с. 398]. У другій половині XX ст. фонд становив понад 3 млн примірників, а кількість читачів зросла до 20 000 [2, с. 237].

Поповнення фондів бібліотеки також відбувалося завдяки книгам, які були подаровані університету. Зокрема, 1959 р. від Ужгородського державного університету в дар Київському державному університету імені Т. Г. Шевченка з нагоди 125-річчя від заснування надійшла перша, й на сьогодні єдина в фонді НБ КНУ, інкунабула:

C—564011

Suetonius, Tranquillus Gaius

Suetonius Tranquillus cum Philippi Beroaldi et Marci Antonii Sabellici commentariis / T. G. Suetonius. — [Venetia] : [Per Simonen [i.e. Simonem] cognomento Beuilaqua, Papiensem], 1497. — 708 p. — Mode of access: <http://www.rare.univ.kiev.ua/eng/showbook/showbook.php3?0564011>. — Title from the screen.

Окремі колекції, подаровані університетській бібліотеці, з різних історичних обставин було розпорешено по інших книгосховищах світу. Приміром, колекція київського губернатора Д. Бібікова частково зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Така ситуація склалася після Другої світової війни, коли зібрання вивезли нацисти, а у повоєнний час його вдалося повернути до університету не в повному обсязі. На внутрішньому боці верхньої палітурки кожного примірника колекції міститься екслібрис з написом: *Bibliothèque du Prince E. Lwoff*, а також екслібрис, видрукуваний золотими літерами: *"Библиотека императорского Университета Св. Владимира. Библиотека ген.-адъютанта Дмитрия Гавриловича Бибилова, пожертвованная Университету его дочерью, графинею Кассини в 1898 г."*

У НБ ВРКР зберігається перша частина інвентарної книги (матеріальна книга), за допомогою записів якої можна встановити надходження книжок від № 1 до 2432 до бібліотеки. Книга містить 374 л., прошнурована, спочатку була закріплена печаткою (тепер — зірвана).

У післявоєнний період, з надходженням цього зібрання до бібліотеки університету, примірникам надавався новий інвентарний номер, що й зумовлює розбіжності у них. Розглянемо це на прикладі інвентарних номерів видань XVII ст., які зберігаються у ВРКР (табл. 2).

Таблиця 2

№	№ на екслібрисі Бібікова	Назва	Вторинний інвентарний №
1	464	Pfanner, Tobias (1641—1716) T. Pfanneri Historia Pacis Westphalicæ... — Gotha: Boëtius, 1697. — 724, [26], 192 p. Видавничий конволют: Instrumentum pacis westphalicæ. — 192 p.	166 375
2	465a	Léonard, Frédéric (1624—1711) Recueil des traitez de paix, de treve, de neutralite...: En six tomes / Assemblé, mis en ordre, & imprimé par Frederic Leonard,... T. 3. — A Paris (Paris), 1693.	162 471
3	481	Actes et memoires des negociations de la paix Nimegue. T. 1. — A Amsterdam (Amsterdam); A La Haye [s Gravenhage]: chez Abraham Wolfgang ; chez Adrian Moetjens, 1680. — [26], 363 p.	166 501
4	494	Actes et memoires des negociations de la Paix de Ryswick. T. 1. — A La Haye : Chez Adrian Moetjens, 1699. — [38], 527, [23] p.	162 385
5	494	Actes et memoires des negociations de la paix de Ryswick. T. 2. — A La Haye : Chez Adrian Moetjens, 1699. — [14], XIV, 575, [21] p.	160 393
6	494	Actes et memoires... T. 5. — A La Haye : Chez Adrian Moetjens, 1699. — [14], 367, [37] p.	165 297
7	1070	Poullain, Poullain de La Barre, Francois. De l'excellence des hommes, contre l'egalite des sexes / d. L. Poullain ; par le sr. F.P. de la Barre. — [3e ed.]. — A Paris (Paris) : Chez Jean du Puis, 1692. — 130 p. Видавничий конволют: Dissertation ou Discours... (Paris, 1692) De l'egalite des deux sexes... (Paris, 1691)	165 839
8	1927	Morel, Andreas Specimen universae rei nummariae antiquae, quod... proponit Andreas Morellius... Lipsiae [Leipzig]: Apud J. Thomam Fritsch, 1695. — [4], 262 p. Видавничий конволют: Spanheim, Ezechiel Ezechielis Spanhemii... — Lipsiae [Leipzig] : S. t., 1695. — 344, [19] p.	165 652
9	2047	Petitus, Petre. Petri Petiti... De Amazonibus dissertatio... / P. Petitus. — Amstelodami (Amsterdam), 1687. — [8], 380, [9] p.	165 740
10	2073	Muelen, Willem van der (1659—1739) Dissertatio de ortu et interitu imperii Romani... — Ultrajecti [Utrecht] : Apud G. vander Water, 1698. — [24], 276, 8 л., ил.	166 805
11	2291	Histoire du pere La Chaize, jesuite et confesseur... — A Cologne : Chez Pierre Marteau, 1693. — 360 p.	161 136

Зібрання з колекції Д. Бібікова, як і решта стародрукованих видань, що зберігаються у фондах ВРКР НБ КНУ, розміщено за шифрами, котрі представлені інвентарними номерами з арабських цифр, та форматами, які умовно позначено латинськими літерами — А, В, С, D. Зауважимо, що періодичні видання та книги, які належать до Державного реєстру, також містять значну кількість видань з цієї колекції. На основі екслібрисів, тематичної класифікації, елементів оформлення та друку, триває їхнє виявлення у фонді та подальше вивчення.

Досліджуючи нотатки в інвентарних книгах НБ, можемо стверджувати, що перша реєстрація стародрукованого видання належить до 1944 р., запис представлено у каталозі так:

A-2340

Homerus

Homeri Iliadis : Interpretatio latina. Vol. 1. — Londini (London) : Jacobi & Richardi Tonson & Johannis Watts, 1747. — 176, 252—511, 8 [452] p., разд. пагинация. — Index in Iliadem Homeri 8 p. Після тексту. — Текст лат. та грецькою мовами. — Конволют. Переплетено з: Adjicetur in Calcem : Interpretatio latina. Vol. 2. — Londini: J. & R. Tonson & J. Watts, 1747

2340

ББК Ш6(0)332-5

Від моменту надходження рідкісних та цінних видань до НБ, місцем їхнього збереження було окреме книго-

сховище. У 1983 р. створено "Кімнату рідкісної книги"; ініціатива належала провідному спеціалістові Л. Рубан, яка не лише продовжувала формувати фонд, а й створювала внутрішню картотеку щодо його зберігання, окремо виявляючи та фіксуючи приватні колекції. Крім рідкісних та цінних видань, до складу фонду входила Колекція авторів Київського університету та заборонені книги, що зберігалися у спецфондах в окремому приміщенні бібліотеки, а з часом набули автономії збереження від загального фонду рідкісних книг.

У 2004 р. у НБ створюється ВРК, завідувачем якого призначено канд. філософ. наук К. Кучмай. Саме вона розробила схему обліку стародрукованих видань, яка слугувала незамінною базою для подальшої наукової діяльності відділу. У 2013 р., після реорганізації НБ, цей підрозділ отримав назву ВРКР. З вересня 2015 р., за ініціативою директора університетської бібліотеки О. Сербіна та спільно зі співробітниками відділу під керівництвом К. Кучмай розширено експозиції й виставки ВРКР НБ КНУ, що значно популяризує книжкові зібрання відділу. Підвищений попит на видання з цієї частини фонду зумовлений зростанням інформаційних запитів читачів на першоджерела з історії світової науки, освіти і культури, що актуалізує потребу вивчення бібліотечними фахівцями різних аспектів організації саме цього компоненту фонду. Також, за сприяння керівництва бібліотеки, для розміщення відділу надано єдине приміщен-

ня, що допоможе не лише покращити умови зберігання книжок, а й значно поповнити фонди ВРКР.

В університетській бібліотеці фонд організовано відповідно до алфавітно-систематичного розташування. Повний опис видань відображено в АБІС "УФД/Бібліотека". Її практичне застосування дозволяє заповнювати поля з позначенням шифру документа, авторського знака, автора, назви документа, типу літератури, місця видання, видавництва, року видання, кількості сторінок. Важливо відзначати також серію книги (за наявністю), ISBN, класифікаційні індекси.

Систематизування документів (аналітико-синтетичне опрацювання) — складний інтелектуальний процес, результатом якого є прийняття систематизатором певного класифікаційного рішення, згідно з системою бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК, УДК тощо) і робочими таблицями класифікації, укладеними з урахуванням особливостей структури на рівні деталізації систематичного каталогу бібліотеки [6, с. 155]. Систематизація даних можлива за умови правильної первинної їх організації, тобто лише в разі окреслення основної ідеї впорядкування інформації, що буде змістовною щодо загального принципу або цілого [9, с. 141].

Сьогодні НБ КНУ має значний за обсягом і унікальний за складом інформаційний ресурс, який поєднує бібліотечні документальні фонди, інтегрований електронний каталог, електронний фонд документів, технологічні комплекси, що забезпечують доступ до світових інформаційних ресурсів [3, с. 12]. Важливою є наявність цифрової копії документа, який зберігається в електронному репозитарії: www.rarelib.undp.org.ua. Метою проекту Old Printed Books є збереження культурної спадщини через створення цифрового репозитарію старовинних друкованих видань, які мають унікальну наукову і матеріальну цінність. Повнотекстовий ресурс рідкісних і цінних видань розміщено у відкритому доступі для будь-якого користувача Інтернету на університетському сайті: <http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/>, що значно спрощує пошук електронних документів [10, с. 371].

Слід зазначити, що великий обсяг інформації не є запорукою інформативності. Адже зі значного масиву даних важливими є ті, які відповідають першочерговим потребам читачів [8, с. 39]. НБ сьогодні — це складна система, що динамічно розвивається, зорієнтована на підтримку освітнього та науково-дослідного процесу, формує ядро інформаційного і культурного простору вищого навчального закладу [5, с. 276]. Фонд ВРКР НБ зберігає кращі зразки поліграфічного та художнього оформлення, окремі екземпляри унікальних форматів [4, с. 90]. Отже, вивчення історії виникнення колекцій, часу придбання окремих зібрань, їхня наявність та тематичні характеристики, опис і систематизація належать до кола питань, що потребують подальшого дослідження.

На підставі представленого огляду можемо зробити висновки:

— початок хронологічного періоду визначається внаслідок виявлення та дослідження об'єкта — перша половина ХХ ст.;

— формування фондів рідкісних та цінних книг мало систематичний характер, що відображено в інвентарних книгах і каталогах НБ;

— численні факти свідчать про унікальність цього бібліотечного зібрання, його значущість для формування культурного простору суспільства;

— зі створенням і розвитком новітніх технологій важливим аспектом є використання зібрань фондів ВРКР як складової частини загально-бібліотечного довідково-інформаційного ресурсу сьогодення;

— унікальні колекції ВРКР можна розглядати як цілісну, відкриту систему, яка постійно розвивається і все активніше використовується в суспільстві знань.

Список використаної літератури

1. *Історія Київського університету: 1834—1959.* — Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1959. — 629 с.
2. *Кириленко О. Г.* Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка: короткий історичний нарис / О. Г. Кириленко, В. Г. Нестеренко // Бібліотеки України загальнодержавного значення: історія і сучасність : зб. статей. — Київ, 2007. — С. 232—241.
3. *Кириленко О. Г.* Перспективи розвитку Наукової бібліотеки КНУ в умовах трансформації інформаційної інфраструктури освіти і науки / О. Г. Кириленко // Концепція розвитку бібліотек вищих навчальних закладів в інформаційному суспільстві : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Київ : ВПЦ "Київський університет", 2006. — С. 11—16.
4. *Кучмай К. С.* Рідкісні видання Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка / К. С. Кучмай, А. А. Петренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. — Київ : ВПЦ "Київський університет". — 2006. — Вип. 87/88. — С. 88—91.
5. *Лукин Д. В.* Электронная коллекция редких книг научной библиотеки как информационный ресурс научно-исследовательской деятельности / Д. В. Лукин // Берковские чтения — 2015. Книжная культура в контексте международных контактов, Минск (Беларусь), 26—27 мая 2015. — Минск, 2015. — С. 275—280.
6. *Сербін О. О.* Ефективність бібліотечної систематизації в контексті автоматизації традиційних процесів аналітико-синтетичного опрацювання документів / О. О. Сербін, С. В. Галицька // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — Київ, 2013. — Вип. 38. — С. 154—169.
7. *Сербін О. О.* Історико-технологічні особливості еволюції систематичного каталогу бібліотеки: досвід майбутнього у новизні минулого / О. О. Сербін // Бібліотечний вісник. — 2012. — № 4. — С. 3—12.
8. *Сербін О. О.* Підвищення ефективності пошукових інструментів у контексті розвитку індексування інформаційних ресурсів / О. О. Сербін // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — Київ, 2013. — Вип. 35. — С. 39—48.
9. *Сербін О. О.* Систематизація інформації в контексті розвитку класифікацій наук : монографія / О. О. Сербін. — Київ: ВПЦ "Київський університет", 2015. — 431 с.
10. *Сербін О. О.* Систематизація цифрових ресурсів в контексті формування електронного каталогу / О. О. Сербін // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8—10 жовт. 2013 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів-членів МААН. — Київ, 2013. — С. 370—372.

В статті освещены аспекты истории основания Отдела редких книг и рукописей Научной библиотеки Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Исследованы этапы формирования фондов отдела как составной части общекнижного собрания. На примере отдельных изданий и коллекций рассмотрено их дальнейшее функционирование как справочно-информационного ресурса современной эпохи.

The article presents certain issues related to the history of founding Department for Rare Books and Manuscripts of the Scientific Library at the Taras Shevchenko Kyiv National University. We study the stages of Department fund formation as a component of the general library collection. Using some editions and collections as an example, their further functioning as a reference and information resource of the present time is considered.

Надійшла до редакції 2 червня 2016 року